

Nailə ƏSKƏR

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AMEA Folklor İnstitutunun əyani doktorantı

e-mail: qaracantali@live.com

“GOROĞLU” DASTANININ SÖYLƏYİCİLƏRİ: BAXŞILAR

Naile ESKER

SPEAKERS OF THE EPOS “GOROGLU”: BAKHSHIES

Summary

The epic of “Koroghlu” is one of the most widespread epics in the epic creativity of Turkish people. “Goroghlu” epic of the Turkmen people has a special place among the versions spreaded throughout Central Asia. The epic is large in volume and is rich by the number of its branches.

This article provides information about ashug-bakhshies – speakers of the “Goroghlu” epos.

Key words: “Goroghlu” epic, Turkmen, variant, research, publication, bakhshi

Наилья АСКЕР

БАКШЫ: СКАЗИТЕЛИ ЭПОСА “ГОРОГЛУ”

Резюме

Эпоха “Кероглу” является одним из самых распространенных эпоев в эпическом творчестве тюркских народов. Эпоха “Гороглу” туркменского народа занимает особое место среди версий, распространенных по всей Центральной Азии. Эпоха большой по объему и богат количеством его ветвей.

В этой статье представлена информация об бакшы – ашугов-дастанистов, которые воспевают эпоса “Гороглу”.

Ключевые слова: эпос “Гороглу”, туркмен, вариант, исследования, публикация, бакшы

Aşıq yaradıcılığı türk şifahi ədəbiyyatının – folklorunun mühüm sahələrindən biridir. Bu sahənin sayı minilliklərlə ölçülür, qədimdir, uzun inkişaf prosesindən keçərək günümüzdə qədər gəlib çatmışdır. Qaynağını ozanlıq ənənəsindən alan bu sənətin ustaları olan aşıqların yaratdığı isə şeirdir, musiqidir, dastandır. Söyləyicilik ənənəsinə bağlı olan aşıqlar tərəfindən nəql olunan dastanlar epik folklorun ən irihəcmli əsərləridir. Dastanlar türkün böyük tarixi hadisə və qəhrəmanlıqlarını bu günümüzdə daşıyan əsərlərdir. Bu baxımdan “Koroğlu” dastanı da türk xalqlarının epik yaradıcılığında geniş yayılmış dastanlardan biridir.

Qədim türk dastanları məzmunları və yayılma arealları nəzərə alınaraq tədqiq edildiyində əsrlərdən bəri davam edən müxtəlif dövrlərin hadisə və qəhrəmanlarını özündə birləşdirən, dövrümüzdə qədər gətirib çatdıran böyük əsərlər olduğunu görürük. Bu baxımdan türk xalqlarının şifahi ədəbiyyatında ciddi rol oynayan üç böyük dastan ön plana çıxır. Bunlar “Oğuznamə”, “Manas”, “Koroğlu” dastanları və onların ətrafında təşəkkül etmiş variantlarıdır.

“Koroğlu” variant və versiyalarına məxsus olan qollar uzun tarixi prosesdən keçərək Orta Asiyadan Avropaya – Dunay çayı sahillərinə, Sibirdən Afrikaya – Aralıq dənizi sahillərinə qədər geniş əraziyə yayılmışdır. Bu mənada

bir Avrasiya dastanı olan “Koroğlu” dastanı, demək olar ki, bütün Türk boylarında və türklərlə qonşu olan ərəb, erməni, kürd, tacik, gürcü və Qafqazın kiçik xalqları arasında bilinən və söylənilən söz abidələrimizdən biridir.

Dastan sözü dilimizə fars dilindən türk xalqları arasında islam dininin yayılması nəticəsində keçmişdir. Bu söz Azərbaycan türkcəsində hekayət, nağıl mənasında epik və ya epik-lirik janra verilmiş addır. Türkmən türkcəsində bu söz “dessan” şəklində istifadə olunur. Maraqlıdır ki, islam dinini qəbul etməmiş türk boyları: xristian çuvaşlar, şamanist yaqutlar, şorlar, xakaslar, Tuva türkləri, Altay türkləri və s. “dastan” terminini bilmir, bunun yerinə ya ruslardan aldıkları “epos”, ya da öz dillərindəki “çörçök” və “namiq” sözlərindən istifadə edirlər (8, 1).

Müxtəlif türk xalqları arasında qəhrəmanlıq dastanlarına qədimdən bəri “comaq”, “cır”, “olonqho” və ya “ərtəgü” deyildiyi də məlumdur. Başqırdlarda isə bu mənada “kobayır” sözü istifadə olunur. Türk boylarının geniş coğrafiyaya yayılması, müxtəlif siyasi, dini, mədəni və s. təsirlərə məruz qalması, xalqlar arasında əlaqələrin zəif olması bu qədər çoxlu adın meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Bundan başqa, yenə siyasi, ideoloji, mədəni əlaqələrin zəifliyi ortaqların yaradılmasına və işlədilməsinə mane olan səbəblərdən biri olmuşdur.

Təbii olaraq yayıldığı coğrafiyanın genişliyi, bəzi sosial, tarixi və mədəni hadisələrin təsiri ilə “Koroğlu” dastanında yeni hadisələr, yeni obrazlar meydana gəlmişdir. Dastanın yeni qolları yaranmış, həcm və məzmunca zənginləşmişdir. Bütün bunları nəzərə alaraq “Koroğlu” dastanı nəzəri olaraq iki hissəyə ayrılmış, Xəzər dənizi təbii bölgü rolunu oynamışdır. Şərq və Qərb versiyalarına ayrılan dastanın Anadolu və Azərbaycandakı qolları və variantları əsas götürülərək Avropanın şərq ərazilərində, Krım tatarları, gürcü, erməni və s. xalqlar arasında mövcud olanlar Qərb versiyalarını; türkmən, özbək, qaralpaq, tatar, qazax, qırğız, uygur türkləri, tacik və ərəblər arasındakı variantlar isə Şərq versiyalarını əhatə etmişdir (10, 9-19; 13, 103-174).

“Koroğlu” dastanı qollarının geniş əraziyə yayılması bir tərəfdən Koroğlunun və onun ətrafında təşəkkül etmiş olan rəvayətlərin məşhurluğunu göstərir, digər tərəfdən isə dastanla bağlı olaraq bir çox qarışıqlığa da səbəb olur. Bu gün “Koroğlu” dastanının variant və versiyalarının genezisi, təşəkkül dövrü, yeri, yayılma istiqaməti, mövzusu, əsas qəhrəmanların milli mənsubiyyəti, dini etiqadı kimi məsələlər haqqında çox tədqiqatlar aparılmış, tezlər irəli sürülmüşdür. Bu tədqiqatların bir çoxu faydalı olmuşdur, lakin bu işlərin hələ də lazımı səviyyəyə çatmadığı məlumdur. Təəssüf ki, türk xalqları arasında ortaqlar “Koroğlu” tədqiqatları aparmaq, müqayisəli təhlillər etmək məsələsi bu gün də həllini tapmamışdır. Halbuki bu sahədəki araşdırmalar versiyaların ortaqlar və fərqli tərəflərini üzə çıxarmaqla dastanın variantlarını daha dərinləndirən anlamağa yardım edər, həm epik yaradıcılığın etnik təfəkkür və mədəniyyətlə əlaqəsinin, həm də qardaş xalqlar arasında epik yaradıcılıq mübadiləsinin öyrənilməsinə xidmət edərdi.

Bu məqalədə dastanın Mərkəzi Asiyada yayılmış variantları içərisində xüsusi çəkisi olan türkmən xalqının “Goroğlu” dastanı barədə danışdığımız üçün, dastanın söyləyicilik ənənələri, söyləyiciləri olan dastançı aşılqlar – baxşılar haqqında söz açmazdan əvvəl giriş olaraq Türkmənistanın bu günü haqqında qısa məlumat ver-

məyə ehtiyac duyduq. Keçmiş sovet respublikalarından biri olan Türkmənistan 27 oktyabr 1991-ci ildə müstəqilliyini əldə etmişdir. 16 dekabr 1995-ci ildə isə bütün dünyaya daimi neytrallığını elan etmişdir. Bu münasibətlə BMT Baş Məclisi 50/80 nömrəli qətnamə qəbul etmişdir. Bu, BMT tarixində ilk belə qətnamədir. Türkmənistan üçün ən xarakterik heyvan atdır. Axaltəkə vadisində eyniadlı at cinsinin yetişdirilməsinin tarixi 4 min ildən çoxdur. 2012-ci ilin statistikasına görə, əhalinin 85,6%-ni türkmənlər, 5,8%-ni özbəklər, 5,1%-ni ruslar təşkil etmişdir (5, 53-54).

Bütün türk xalqlarında olduğu kimi, türkmənlər də zəngin folklor xəzinəsinə sahibdir. Türkmən xalqının min illər boyu yaradıb-yaşatdığı həyat tərzlərini, adət-ənənələrini, dünyagörüşlərini əks etdirən şifahi xalq yaradıcılığına məxsus bütün janrlar nəql edilmə, ən çox da “toy-tomaşa” deyilən toy və şənliklərdə söyləyicilər tərəfindən ifa etmək yolu ilə yaşamışdır. Bu söyləyicilər çox vaxt aşiq-baxşıdır. Əsərlər zaman aşınmasına məruz qalaraq məzmun və formaca dəyişə bilər, amma bu əsərləri bizə çatdıran söyləyicilər dəyişməzdir.

Baxşı türk, altay və monqol mifologiyasında həm də şamandır. Əslində qam (şaman) öz anlayışından daha geniş əhatəlidir. Xalq şairi, aşiq, musiqiçi istiqaməti də çox vaxt ön plana çıxır bilər. O, ənənəvi üsullara əsaslanaraq xalq həkimliyi də edə bilər. Asiyadakı qonşu qövmələrin bir çoxunun dillərində bağ/baq/boq/bok/buq/buk mənşəli sözlər iştirak edir və bunların bir qismi fəvqəltəbii güclərə dair mənalar daşıyır (15).

Baxşı bir sıra türk xalqlarında (özbək, qazax, qırğız, uyğur, türkmən, qaralpaq) mahnılarını simli çalğı aləti dütarın müşayiəti ilə oxuyan şair-nəğməkardır. “Oğuz tayfalarının ən qədim şairi – müğənnisi sayılan ozan sehrbazlıq, rəqqaslıq, musiqişünaslıq, həkimlik və buna bənzər qabiliyyətə malik yaradıcı kimi aşığın pərvəriş tapdığı əsərlərdən çox əvvəlki tarixi bölgədə çalır-çağırır, bu gün əlimizə az bir qismi çatan böyük irs qoyub getmişdir. Bu qədim şairlər altaylar içərisində qam, tunquzlarda şaman, monqol və buryatlarda bo, yaxud bukue, yakutlarda oyun, samoitlərdə tadiben, finovlarda tiotoejoe (baxıcı), qırğızlarda isə baxsı-baxşı ad-titulları ilə tanınmışlar” (1, 3).

Türkmənlər arasında geniş yayılmış “Her işin vaxtı yağşıdır, toyun gelişiği bağşıdır” (Hər işi vaxtında görmək yaxşıdır, toyun bəzəyi baxşıdır) və ya “Yurda bela gələr bolsa, töre bilen tozan gələr; Yurda dövlət gonar bolsa, bağşı bilen ozan gələr” (Toz-torpaq görünsə, ölkəyə fəlakət gələr, baxşı, ozan görünsə, ölkəyə xoşbəxtlik gələr) atalar sözləri baxşılara olan böyük xalq sevgisini, hörmətini göstərir. Onların sevinc, xoşbəxtlik müjdəçisi olduqlarını dilə gətirir. “Toy-tomaşa” adlanan toy və el şənliklərində xalqın baxşılara böyük ehtiram göstərdikləri bilinir. Baxşılar sadəcə şifahi xalq ədəbiyyatını deyil, eyni zamanda Yaşlı Kəminə, Yurtsevər Zəlili, Aşiq Molla Nəfəs, Şair Meteci kimi XVII-XIX əsrlərdə yaşamış şairlərin əsərlərini də yaddaşlarında mühafizə etmiş və bu günə çatdırmışdır (14, 126-127).

Bu gün bütün türk dünyasında baxşı deyildiyində ilk olaraq Türkmənistan və türkmən baxşısı yada düşür. Baxşı: qədim türk mədəniyyətində sehrbazlıq, həkimlik, rəqqaslıq, musiqişünaslıq, şairlik kimi bir çox xüsusiyyəti özündə birləşdirən və vaxt keçdikcə islam dininin təsiri ilə də aşiq adlandırılmağa başlayan şifahi xalq ədəbiyyatındakı yaradıcı və söyləyici obrazın Türkmənistandakı nümayəndəsidir.

Türkmənlər arasında “iki telli tənburda qoşuqlar oxuyan xalq şairi” mənasındakı baxşı adının daha çox yayıldığı bilinir. Baxşılar öz mahnılarını simli çalğı aləti olan dütarın müşayiəti ilə oxuyurlar. Türkmən baxşıları əsasən “terməci baxşılar” və “dessançı baxşılar” olmaqla iki qrupa ayrılır (2, 276). “Terməci” baxşılar savadı, yazı-pozusu olan və “dessançı” baxşılarının olmadığı yerlərdə “Goroğlu” və ya digər türkmən dastanlarını “rus dastan icraçılarının ölçü sistemini xatırladan təmtəraqlı bir tərzdə” oxuyan və xalq tərəfindən daha çox “qissəçi” adı ilə anılan söyləyicilərdir. “Qissəçi”lərin adlarının başına adətən “molla” sözü əlavə olunur. Molla Nəfəs və Molla Puri ən usta “qissəçi”lərdən olub usta toplayıcı, aşiq və şair hesab edilirdi (14, 128).

“Qissəçi”lər dastanları daha çox öz kəndlərində və ya yaxın kəndlərdə söyləyirlər. Onların icrası “toy-tomaşa”larla eyni vaxtda deyildir və çox böyük bir tamaşaçı-dinləyici kütləsi toplanmazlar. Lakin “qissəçi”ləri dinləməyə yazı-pozu bilməyən “dessançı” baxşılar da gəlir. Onlar oxunanları əzbərləməyə və öz tərzlərində yenidən işləyib daha geniş tamaşaçı-dinləyici qruplarına yaymağa başlayırlar. Belə olduqda həm repertuar zənginləşir, həm də dastançı baxşılarının dilindən şairlərin əsərlərindən nümunələr də səslənir (4, 131).

“Goroğlu” dastanını və ya hər hansı digər bir dastanı söyləyən “dessançı” baxşılar isə, yüksək sənətkarlıqları ilə seçilən, kiçik yaşlarından etibarən usta baxşılarının yanında dərs alıb, ustalaşana qədər ustadlarının nəzarətində məclislərə gedən, məktəb gələniyindən yetişmiş söyləyicilərdir və əsl “baxşı” onlardır (14, 127).

Baxşılar nəzm və nəsrə olan qarışıq dastanları, xüsusilə “Goroğlu” dastanını təmtəraqlı bir tərzdə çalıb söyləyərlər. Bəzən axşamdan gün ağarana qədər, bəzən isə bir necə gün boyunca dastan söyləyərlər. Demək olar ki, baxşının yanında həmişə bir, yaxud iki sazəndə olur. Onlar “dutar”, dütardan daha kiçik simli çalğı aləti olan “qıcaq”, ya da nəfəsli çalğı aləti olan “tuyduk”la çalarlar. Dinləyicilər “sağ bol”, “yaşa”, “bərəkəllah” nidaları ilə baxşıları həvəsləndirirlər. Əgər baxşıya hansısa bir mahnı, ya da dastan sifariş edilərsə, bu zaman xalq ənənəsinə görə ona nəmər verməlidirlər (14, 127; 2, 276).

XX əsrdə Türkmənistanda “Pəlvən baxşı, Nazar Baqa baxşı, Cumamırat Ovaz, Pürlü Sarı, Saparov baxşı, Babacan baxşı, Qurbancuma oğlu, Boldumsazlı Paltab, Övlüyaqulu baxşı, Goçoğlu, Gurbandurdı baxşı, Nədir baxşı, Begənç baxşı, Qurt Yaqub, Çərkəz Babayev” kimi bir çox baxşı yaşamışdır. Bütün bunlarla bərabər, təəssüf ki, onlar haqqında kifayət qədər məlumatımızın olmadığı tədqiqatçılar tərəfindən qeyd edilir (14, 126-139; 2, 276).

1924-cü ildə V.Uspenski Pəlvən baxşı və onun qıcaqçısı Pircan ilə görüşmüş, daha sonra nəşr etdirdiyi “Türkmən musiqisi” adlı əsərində onlar haqqında məlumat vermişdir: “XV-XVIII əsrlərdə türkmən xalqının mənəvi həyatında baxşılarının çox böyük yeri vardır. Onlar milli ədəbiyyatın qorunmasında və yayılmasında böyük rol oynamışlar”. V.Uspenski Pəlvən baxşısının söylədiyi “Qırat, gəl”, “Qara Nərgiz”, “Mədrəsənəmə”, “Vəfasız yarım, gəl”, “Sənəmcan”, “Sənə nə oldu”, “Ninnilər, balam” adlı yeddi aşiq mahnısını nota almışdır. Pəlvən baxşı, 1939-cu ildə 49 yaşında vəfat etmişdir (6, 319-321).

XIX əsrin ortalarından başlayaraq türkmən “Goroğlu” dastanı və dastan söyləyicisi baxşılar haqqındakı məlumatlar alimlərin, bölgəyə gələn yaxud müəyyən səbəblərdən burada yaşayan səyyahların diqqətini cəlb etmiş və onlar tərəfindən dastanın bəzi hissələri nəşr edilmişdir. Əslində, dastan haqqındakı məlumatlar daha qədim dövrlərə gedir. XVII-XVIII əsrlərdə yaşayan türkmən şairlərinin əsərlərində dastanın adı çəkilir və haqqında məlumatlara yer verilir. Lakin bu məlumatlar çox ötəri olub ciddi informasiya daşımır.

Türkmənlərin söyləyicilik ənənəsində dastanların çox böyük yeri vardır. Onların ən məşhur olanı xalq arasında da söylənən “Goroğlu”, “Yusif bəy-Əhməd bəy” dastanları ilə yanaşı, “Hayrluqqa Həmra”, “Şasənəm Qərib”, “Zöhrə-Tahir” və başqa dastanları da vardır. Bu dastanlar türkmənlər arasında çox yayılmışdır və hamı tərəfindən bilinir. Təbii ki, bu dastanlar arasından “Goroğlu” əsrlər boyunca türkmən xalqında dərin təsir oyatmış, onların qəhrəmanlıq, vətənpərvərlik, azadlıq duyğularını diri tutmuşdur. Həm dastanların, həm də şifahi xalq ədəbiyyatının digər janrlarının yayılmasında, sevilməsində, bu günə gəlib çatmasında baxşı olaraq adlandırılan aşıq-söyləyicilərin çox böyük rolu vardır.

Baxşılıq ənənəsinin meydana çıxdığı ən qədim dövrdən bu günə qədər davam edən prosesdə bu ənənə canlı şəkildə Türkmən coğrafiyasında yayılmışdır. Çünki türkmən baxşıları yazılı folklor əsərlərinin insanların istifadəsinə geniş olaraq verilmədiyi bir dövrdə başda folklor məhsulları olmaqla bir çox ədəbi əsəri xalqa çatdırmaq missiyasını öhdələrinə götürmüşlər (7, 7).

Baxşılıq ənənəsi bir çox mənada aşıqlıq ənənəsi ilə eynidir. Məsələn, ustad-şagird münasibətləri aşıqlıqda olduğu kimidir. Ustad baxşı eyni zamanda şagird yetişdirən baxşıdır. Bir şagirdin yetişdirilməsi uzun bir prosesdir, şagird mütləq bir ustadın izi ilə getməli, bir mühitə aid olmalıdır. Bu quruluşun, sistemin adına türkmənlər “yol və məktəb” deyirlər. Bu yol və məktəb bizdəki mühit mənasında işlədilir. Hal-hazırda Türkmənistanda “ən vacib baxşı mühitlərinə Damana, Ahal, Salır-sarıq, Yomut-köklən mühitlərini” (9, 186) misal göstərə bilərik.

Ustad (xalıpa) baxşılar öz şagirdlərini yetişdirənə qədər onların təlimini çox ciddi nəzarətdə saxlayırlar. Məsələn, 1890-cı ildə Daşoğuz vilayətinin Taqta kəndində doğulub 1939-cu ildə vəfat edən, türkmən baxşılarının yetişməsində çox böyük əməyi olan, Ata Xoca Məktəbinin qurucusu Ata baxşının oğlu Pəlvən baxşı xalıpa-şagird (ustad-şagird) əlaqəsində yetişmiş məşhur bir türkmən baxşısıdır. B.A.Qarriyevin araşdırmalarına görə, Pəlvən baxşı türkmən dastanlarını danışan, dastançı-baxşılardan ən güclülərini yetişdirən Ata Xoca baxşı məktəbinin yetirməsidir. Məktəbin qurucusu Ata baxşı “Goroğlu” dastanının 44 qolunu və xalq dastanlarının hamısını hafizəsində saxlamışdır. Ata baxşının atası Atanəzər baxşı, onun atası isə Qoç baxşıdır. Türkmən baxşılıq ənənəsində bu vəziyyətdə çox baxşı ailəsi yoxdur. Bu xüsusiyyəti türkmən baxşıları “Ata kəsbi-oğula halal” deyərək dəyərləndirir, Qoç baxşı, Atanəzər baxşı, Ata baxşı, Pəlvən baxşı ilə dörd nəsil davam edən bir ənənədən bəhs edirlər. Burada vacib xüsusiyyət Xocalar qolu olaraq adlanan bu ailənin baxşılarının heç birinin ailədən kənar başqa bir xalıpa baxşından dərs almamasıdır (7, 8-9).

Ata xoca 1920-ci ildə vəfat etmişdir. Onun qardaşı Durdu xoca sazəndəlik edərmiş. Pəlvən baxşı, “Goroğlu” dastanının 44 qolunu söylədiyi bilinən atası Ata xocadan sadəcə 20 qol öyrənə bilməmişdir. O, “Goroğlu” dastanından başqa, “Hayrlukqa Həmra”, “Sayatlı Həmra”, “Baba Rövsən” dastanlarını da söyləmişdir. Pəlvən baxşının ataları dastanları dütarın müşayiəti ilə söyləmişdirlər, lakin o, yanında “qıcaqçı” gəzdirmişdir. 1943-cü ildə vəfat edən Pircan qıcaqçı həyatının sonuna qədər Pəlvən baxşının yanında olmuşdur.

Təəssüflər olsun ki, türkmən baxşıları haqqında çox qədim dövrlərə aid məlumat yoxdur, bu haqda axtarışlar nəticə verməmişdir. Sonrakı dövrlərdə aparılan araşdırmalar da onların dəyərini və sənətini ortaya çıxaracaq mahiyyətdə olmamışdır. Türkmən baxşıları haqqındakı ən qədim məlumatları 19-cu əsrin ikinci yarısında müxtəlif səbəblərə görə Türkmənistanı gəlmiş və burada bir müddət yaşamış səyyahlardan öyrənirik.

1860-1861-ci illərdə İran ordusunda fotoqraf vəzifəsində döyüş səfərində iştirak edən fransız əsilzadəsi zabit H.C.De Blocqueville türkmənlərə əsir düşərək on dörd ay onlarla bərabər yaşamışdır. Əsirlikdən qurtarıldıqdan sonra xatirələrini kitab şəklində yazmış və nəşr etdirmişdir. Yazar əsərində, demək olar ki, bütün türkmənlərin dütar çaldığını, mahnı söylədiyini yazaraq, dütar və baxşılardan məclisləri ilə bağlı məlumatlar verir. “Qışda bir çadırdə saz çalındığı vaxt, çadırın içində yer tapa bilməyənlər çöldə kürklərinə bürünür, çöməlir və musiqi bitənə qədər tərپənmədən dinləyirlər. Dütar mandolinə (uda bənzər simli musiqi aləti) bənzəyən bir musiqi alətidir, sadəcə boyun hissəsi daha uzundur. Dütarın oval formasındakı gövdəsi tut ağacından oyulur. Üstündə deşikləri olan təkəninin üst hissəsinə bükülmüş ipəkdən simləri daşıyan bir körpü qoyulmuşdur. İranlıların əksinə türkmənlər sinədən gələn səslə mahnı söyləyərlər. Baxşı adı verilən aşığın özünəməxsus bir davranış tərzi və müxtəlif xüsusiyyətləri vardır. Geyindiği paltarlar təmiz, hətta müəyyən mənada orijinaldır. Baxşı, hər getdiyi yerdə dostca qarşılır, başqaları ilə müqayisədə ona daha çox diqqət yetirilir. Çay, yemək ilk növbədə ona uzadılır, söhbət əsnasında yenə ilk söz baxşıya aiddir” (3, 70-71). De Blocqueville türkmənlər arasında yaşadığı müddətdə “Car oğlan” və “Əbdurrahman” adlı baxşılardan çox məşhur olduğunu bildirərək, baxşılar qədər olmasa da nağıl və rəvayət danışanların da sevilib-sayıldığını yazmışdır (3, 73).

A.H.Vambery 1863-cü ildə Türkmənistanı səyahəti haqqında qələmə aldığı əsərində baxşılar haqqında da yazaraq onların türkmənlər arasında çox rəğbət görülən sənətkarlar olduğunu bildirir: “Yuxarıda dediyimiz məşhur hadisələri söyləmək, şeirləri yüksək səslə oxumaq gecə məclislərinin, xüsusilə qış gecələrinin ən böyük əyləncəsidir. “Baxşı” deyilən şeir oxuyucuları bu vaxt “dutar” adı verilən iki telli bir növ tənbur da çalarlar. Bəhs edilən şeirlərdən bəziləri, həqiqətən də, gözəldir. Məsələn, Mahdumqulu adlı şairin şeirləri üzərində durmağa dəyər gözəllikdədir. Mahdumqulu şeirlərinin əksəriyyətində iki qardaş oymağın bir-biri ilə mübarizəsi olan yomutlarla köklənlərin savaşılarından doğan kədərli dilə gətirir. Eyni kökdən gələn iki xalqın, damarlarında eyni qanın dolaşdığını göz ardı edərək bir-birlərinin övladlarını öldürdüklərindən, əsir etdiklərindən şikayət edir” (11, 56).

Folklorşünas alim B. Vəliyev A.P.Arxinovun da XIX əsrin təxminən eyni illərində Türkmənistanla gəldiyi və daha sonra səfər qeydlərini nəşr edərkən baxşılar haqqında da məlumat verdiyini bildirmişdir. Onun sözlərinə görə, A.P.Arxinov 1864-cü ildə Manqışlaq¹ türkmənləri arasında olduğu vaxt “Kor Süleyman baxşı, Allaqlı baxşı və Acımırət baxşı”nın olduğu bir məclisə getmiş, onları dinləmək fərsətini əldə etmişdir. A.P.Arxinov bu baxşılardan dastanlar da toplamış, “Goroğlu” dastanından aldığı bir şeiri nəşr etdirmişdir (12, 5). O, bundan başqa, oğuz türkcəsinin Qərbdə danışılan şivə və ləhcələrində olduğu kimi, türkmənlər arasında da qədimdən bəri dastan söyləyiciləri mənasında istifadə olunan “ozan” sözünün artıq arxaikləşdiyini, onun yerinə “baxşı” sözünün istifadə edildiyini bildirmişdir (12, 16-17).

Bu gün Türkmənistanda və bütün türk dünyasında folklor sahəsində tədqiqat aparan alimlər baxşıları da araşdırmışdır və demək olar ki, bu sahədə boşluq qalmamışdır. “Goroğlu” dastanının yaradıcısı, daşıyıcısı və qoruyucusu olan baxşılardan repertuarının tədqiq edilməsi bu əfsanəvi qəhrəmanla bağlı epik hekayələrin səhifələrini üzümüzə açır.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov İ. Müqəddimə // Azərbaycan aşığı və el şairləri. Bakı: Elm, 1983.
2. Cumaliyev S., “Bağşı” Maddəsi, Türkmən Sovet Ansiklopediyası, I tom, Aşgabat, 1974.
3. De Blocqueville, Henri de Coluliboeuf; Türkmənler Arasında. Kültür və Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986. 110 s.
4. “Dessançı” Maddəsi, Türkmən Sovet Ansiklopediyası, III tom, Aşgabat, 1981.
5. Əskər N. İslam coğrafiyası və Azərbaycanda oyunlar / redaktor Şəhriyar Q.; rəyçi Qafarlı R. Bakı: Elm və təhsil, 2017. 160 s.
6. Göroğlu. Türkmən Halk Dessany, I cilt. Tayyərlən: Nurməmmət A., Bilig Yayınları, Ankara, 1996.
7. Kalenderoğlu İ. Türkmən Bahşilik Geleneği. Ankara, Gazi Kitabevi, 2011. 181 s.
8. Koroğlu H. Destan Üzerine // II. Türk Destanlarının Təsiti və Türkiyə Türkcəsi'ne Aktarımı Projesi Kongresi (Basılmamış Bildirilər), 20-22 Kasım, Ankara, 1997.
9. Nurimov Y. Bahşılıq sungatı barədə // Sovet edebiyatı. 1987 s. 186-187.
10. Türkmən F. Köroğlu Hikâyelerinin Yayılma Sahaları və Mənşə Meselesi”, E.Ü., TDEAD, S. IV, İzmir, 1985.
11. Vanberi A. Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi. İstanbul, Ses yayınları 1993.
12. Vəliyev B. Türkmən Halk Poeziyası, Aşgabat, 1983.
13. Yıldırım D. “Köroğlu Destanı'nın Ortaasya Rivayətləri”, Köroğlu Semineri Bildirileri, 1983.
14. Каррыев Б.А. Эпические сказания о Кер-оглы у тюркоязычных народов. Москва: Наука, 1968, 260 с.
15. <https://az.wikipedia.org/wiki/Bax%C5%9Fi>

Çapa tövsiyə edən: AMEA-nın müxbir üzvü Kamran Əliyev

¹ Manqışlaq bu gün çavdur oymağının sakin olduğu, Xəzər dənizi ilə Aral dənizi arasındakı bölgənin adıdır. Burada Tiyon Qaragün adlanan burunla sona çatan bir dağ silsiləsi və burnun şərqində bir liman vardır.